

Analysis of Factors Affecting the Environmental Perception of Afghan Agents in Hydropolitical Relations with Iran

Shirkhan Anwari¹ , Morad Kaviani Rad^{2*} , Zakeyeh Aftabi³

1. Ph.D. Candidate in Political Geography, Kharazmi University, Tehran, Iran.
2. Associate Professor of Political Geography, Kharazmi University, Tehran, Iran
3. Ph.D. in Political Geography, Kharazmi University, Tehran, Iran.

Received: 2024.07.11

Accepted: 2025.04.24

Extended Abstract

Introduction

This study investigates Afghan stakeholders' perceptions of hydropolitical relations with Iran concerning the Helmand and Harirud Rivers. Growing water scarcity, uneven geographical distribution of resources, rapid population growth, and expanding agricultural demands have intensified competition over these transboundary waters. While historical agreements like the 1972 Helmand River Treaty established frameworks for water allocation, persistent disputes reveal underlying geopolitical tensions and complex socioeconomic-environmental interdependencies. Existing scholarship has predominantly examined this hydropolitical dynamic through an Iranian lens, often neglecting Afghan perspectives and their role in shaping bilateral water relations. Given that local actors' perceptions fundamentally influence whether shared waters become a source of cooperation or conflict, this research specifically analyzes the determinants of Afghan stakeholders' views on transboundary water management and allocation with Iran.

* Corresponding author, Email: kaviani@khu.ac.ir

Copyright© 2025. TMU Press. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-NonCommercial terms.

Methodology

This study adopts a descriptive-analytical and applied research approach, utilizing a mixed-methods framework informed by systems theory. The methodology combines extensive analysis of Afghan primary and secondary sources with original fieldwork data. The research process unfolded in three sequential phases: First, we systematically collected and examined historical and contemporary statements from Afghan stakeholders across three distinct political eras (monarchical, republican, and Taliban periods) to identify key determinants of hydropolitical perceptions. These factors were then organized into four interdependent subsystems: natural-environmental, economic-technical, political-legal, and socio-cultural. To validate and weight these factors, we developed and administered two structured questionnaires to Afghan hydropolitical experts. The quantitative responses were analyzed using both FARAS (Factor Analysis Ranking System) and FBMW (Fuzzy Best-Worst Method) ranking models to establish relative importance weights. Subsequently, we employed Vensim system dynamics software to model and simulate the complex interrelationships among identified factors. This integrated methodological approach enabled a dual analysis: first examining discrete factor impacts through traditional ranking methods, then exploring their systemic interactions through dynamic modeling. The combination of qualitative historical analysis, quantitative expert surveys, and computational simulation provided a comprehensive framework for understanding both the individual and collective influences shaping Afghan environmental perceptions in hydropolitical relations.

Findings

The analysis reveals distinct shifts in Afghan hydropolitical perceptions across political regimes. During the monarchical period, with lower population pressure and limited water demands, Afghan agents reached agreements with Iran, culminating in the 1972 Helmand Treaty that recognized Iran's water rights. In contrast, the republican period rejected Iran's water claims, driven by growing water needs from population growth and agricultural expansion, alongside nationalist sentiments framing water as sovereignty and dignity. This period saw upstream dam construction that significantly reduced flows to Iran. Under Taliban governance, Afghan discourse appeared more accepting of Iran's water rights, but practical implementation faced technical, political, and interpretative barriers, resulting in limited actual water releases to Iran.

The research quantitatively identified and ranked influential factors affecting Afghan environmental perception:

1. The natural-environmental subsystem proved most influential, with drought conditions representing the primary concern - a direct reflection of the region's acute water scarcity and climate variability challenges.

2. Within the economic-technical subsystem, agricultural development emerged as the critical driver, demonstrating Afghanistan's heavy reliance on expanding irrigation infrastructure and its direct consequences for transboundary water flows.

3. The socio-cultural subsystem revealed the profound symbolic value of water resources for Afghan society, where water access becomes intrinsically tied to concepts of national pride, cultural identity, and collective survival.

4. The political-legal subsystem centered on how water resources become politicized in Afghan hydropolitics, frequently serving as strategic tools for broader bilateral negotiations with Iran. The Vensim-based system simulation clearly demonstrated the complex interdependencies among these subsystems, showing how Afghan environmental perceptions form through a dynamic interplay of natural conditions, socioeconomic factors, and political considerations that collectively shape hydropolitical decision-making.

Conclusion

This study reveals that Afghan stakeholders' environmental perceptions in hydropolitical relations with Iran are complex and context-dependent. These perceptions are shaped by multiple interrelated factors: historical experiences, persistent resource limitations, evolving governance frameworks, deeply-held cultural values, and contemporary political dynamics. Afghanistan's upstream position on the Helmand and Harirud Rivers provides substantial geopolitical leverage, which Afghan actors have employed strategically - alternating between cooperation and confrontation depending on circumstances. The findings underscore that resolving hydropolitical tensions requires comprehensive recognition of these nuanced perceptions and systematic attention to their interconnected drivers across four key dimensions: natural environmental, socioeconomic, cultural, and political. A pathway toward sustainable solutions lies in properly incorporating Afghan perspectives that reflect both their environmental realities and strategic priorities. Such an approach would enable policymakers and

scholars to develop more equitable water-sharing agreements that promote regional stability and mutual development. Ultimately, this research emphasizes the critical need for holistic, inclusive frameworks in transboundary water governance - particularly in this geopolitically sensitive region facing acute environmental challenges. The systemic nature of water disputes demands systemic solutions that account for all stakeholders' legitimate concerns and interests.

Keywords: Afghan Agents, Environmental Perception, Hydropolitical Relations, Iran, Afghanistan

تحلیل عوامل مؤثر بر ادراک محیطی کارگزاران افغان در مناسبات هیدروپلیتیک با ایران

شیرخان انوری^۱، مراد کاویانی راد^{۲*}، زکبه آفتابی^۳

۱. دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

۲. دانشیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

۳. دکتری جغرافیای سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۰۴

دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۲۱

چکیده

آب به‌عنوان بن‌مایهٔ خلقت و از بنیادی‌ترین نیازهای بی‌جایگزین بشر، در نقاط بی‌شماری از جهان وضعیت مطلوبی ندارد. به‌گونه‌ای که در بسیاری از نواحی می‌توان آن را بحرانی دانست. امروزه آب در مناسبات کشورها عامل بسیار اثرگذار است. در این میان کشور افغانستان به‌دلیل داشتن بخش مهمی از منابع آب (هیرمند و هریرود) که به کشور ایران سرازیر می‌شوند، از موقعیت فرادستی برخوردار است. پژوهش حاضر بر این پرسش استوار است که عوامل مؤثر در جهت‌دهی به ادراک محیطی کارگزاران افغان در حوزهٔ مناسبات هیدروپلیتیک بر سر رودخانهٔ هیرمند و هریرود کدام‌اند؟ داده‌های مورد نیاز پژوهش حاضر که نوعاً تبیینی - تحلیلی است، به روش کتابخانه‌ای و میدانی به منابع صرف افغان ارجاع شده است. یافته‌های پژوهش نشان دادند که زیر سیستم‌های طبیعی - زیست محیطی، اقتصادی، فنی، اجتماعی - فرهنگی، سیاسی - حقوقی و عوامل سازندهٔ این زیرسیستم‌ها، بر دیدگاه کارگزاران افغان در مناسبات هیدروپلیتیک با ایران به‌عنوان یک سیستم واحد و کل مؤثر است. از میان مؤلفه‌های اصلی، مؤلفه طبیعی - زیست محیطی با وزن نهایی ۰/۴۳۸ و از بین عوامل مؤثر شناسایی شده؛ برای مؤلفهٔ طبیعی - زیست محیطی، عامل خشک‌سالی با وزن ۰/۰۹۹، برای مؤلفهٔ اقتصادی - فنی، عامل توسعهٔ کشاورزی با وزن ۰/۰۷۹، برای مؤلفهٔ اجتماعی - فرهنگی عامل حیثیتی بودن منابع آب برای مردم افغانستان با وزن ۰/۱۹۷ و برای مؤلفهٔ سیاسی - حقوقی عامل سیاسی کردن هیدروپلیتیک افغانستان با وزن ۰/۰۸۷ به‌عنوان مؤثرترین عوامل تأثیرگذار بر دیدگاه کارگزاران افغان در مناسبات هیدروپلیتیک با ایران شناسایی شدند.

کلمات کلیدی: کارگزاران افغان، ادراک محیطی، مناسبات هیدروپلیتیک، ایران و افغانستان.

۱. مقدمه

مناطق مختلف به تناسب موقعیت و ظرفیت‌های جغرافیایی، واجد یک رشته توانش‌های محیطی هستند که می‌توانند زمینه بقا و بهزیستی ساکنان را فراهم کنند. در این میان کوشش قلمروداران معطوف به بهره‌گیری از این توانش‌ها برای تأمین نیازهای مادی و معنوی جامعه است. روان‌آب‌های سطحی در قالب رودها در آن دست‌مناطق که منابع آب کم و نیازهای آبی فزاینده است، نقش بنیادی در برنامه‌های توسعه‌ای و آمایشی دارند. افزون بر این، چنانچه این رودها ماهیت و کارکرد بین‌المللی داشته باشند، معمولاً رویکرد کارگزاران کشور بالادست رود، معطوف به کسب امتیاز از کشور پایین‌دست خواهد بود. در این میان، افغانستان کشوری عمدتاً کوهستانی است که خاستگاه رودهای بسیاری است که به سوی کشورهای همسایه روان هستند. رشته کوه هندوکش با جهت‌گیری شرقی - غربی مشهورترین این رشته کوه‌ها به‌شمار می‌رود، به‌گونه‌ای که افغانستان را «تحفة هندوکش» دانسته‌اند. از این رشته کوه رودهای آمودریا، هلمند یا هیرمند، هریرود، رودخانه کابل، لوگر، مرغاب، حوضه آبی شمال سرچشمه می‌گیرند. پیشینه بهره‌گیری از این منابع آبی برای تولید برق و استفاده در صنعت و کشاورزی در این کشور به دولت شاهی وقت افغانستان و توافقنامه آبی سال ۱۳۴۳ با اتحاد جماهیر شوروی در قالب استفاده مشترک از آب رودخانه پنج و آمودریا برمی‌گردد. در این میان، دو رودخانه هیرمند و هریرود با خاستگاه کشور افغانستان نقش تعیین‌کننده‌ای در فراهم‌سازی امنیت آب خاور ایران داشته‌اند که طی چند دهه گذشته ساخت سدهای متعدد روی این رودها به کاهش شدید و قطع جریان آب این رودها به ایران انجامیده است. طی این مدت کارگزاران ایرانی کوشیده‌اند از راه گفت‌وگو در قالب تأکید بر حبابه هیرمند (معاهده ۱۳۵۱) و پیشنهاد مشوق‌هایی، مقامات کشور افغانستان را به گسیل آب به ایران برانگیزد که چندان کامیاب نبوده و فراز و نشیب‌های بسیاری داشته است. تاکنون مطالعات متعددی به مناسبات هیدروپلیتیک افغانستان و ایران در رودهای هیرمند و هریرود پرداخته است. نقیبی و وارنر^۱ در پژوهشی که در سال ۲۰۱۸ انجام دادند، بیان می‌کنند که کنترل منابع آب توسط افغانستان به دلایل ژئوپلیتیکی است نه اقتصادی و به نقش بازیگران درگیر به‌ویژه قدرت‌های خارج از حوضه مانند ایالات متحده و هند در مناسبات هیدروپلیتیک دو کشور اشاره می‌کنند. حاجی حسینی^۲ و همکاران در مقاله‌ای که در سال ۲۰۲۰ منتشر کردند، بیان می‌کنند که تحولات کشاورزی در افغانستان باعث کاهش دبی آب رودخانه هیرمند شده است. نقیبی و وارنر در مقاله دیگری که در سال ۲۰۲۰ منتشر کردند، به بررسی روابط هیدروپلیتیکی افغانستان و ایران می‌پردازند و نشان می‌دهند مناقشه در مناسبات هیدروپلیتیک ایران و افغانستان به طور مداوم تحت‌الشعاع امنیت، اقتصاد و تلاش برای ایجاد ثبات در افغانستان است. احمدی و همکاران (2023) بیان

1. Nagheby & Warner

2. Haji Hosseini

می‌کنند قرار گرفتن بیشتر رودخانه هیرمند در خاک افغانستان باعث شده است که دولت افغانستان در دهه‌های اخیر از رودخانه هیرمند به‌عنوان ابزار سیاسی برای تأثیرگذاری بر سیاست و موانع خارجی ایران استفاده کند. این موقعیت برتر افغانستان موجب برتری ژئوپلیتیکی آن نسبت به ایران شده است و به انعطاف‌پذیری ایران در قبال افغانستان و وابستگی ژئوپلیتیکی آن به منابع آبی رودخانه هیرمند منجر شده است. کاویانی راد و همکاران (2023) در مقاله‌ای به تبیین سناریوهای فراروی مناسبات هیدروپلیتیک ایران و افغانستان با تأکید بر رودخانه هیرمند بیان داشتند، وضعیت فراروی مناسبات هیدروپلیتیک ایران و افغانستان در رودخانه هیرمند بحرانی نمود یافته است.

بسیاری از پژوهش‌هایی که تاکنون درباره مناسبات هیدروپلیتیک ایران و افغانستان نوشته شده از دیدگاه کارگزار و پژوهشگر ایرانی یا ادراک محیطی ایرانی بوده و کمتر از دید کارگزاران افغان تبار به مناسبات هیدروپلیتیک دو کشور پرداخته شده است. پژوهش حاضر بر آن است که با بهره‌گیری از منابع افغان به واکاوی ادراک محیطی کارگزاران افغانستان که به مناسبات هیدروپلیتیک این کشور با ایران جهت داده است، بپردازد. بدین منظور در پی پاسخ به این سؤال است که عوامل مؤثر بر ادراک محیطی کارگزاران افغان در مناسبات هیدروپلیتیک با ایران کدام است؟ برای رسیدن به این هدف بیانیه‌های کارگزاران افغان در طی زمان جمع‌آوری و تحلیل شد. سپس عوامل شناسایی شده از این بیانیه‌ها در اختیار خبرگان افغان قرار گرفت و به رتبه‌بندی این عوامل براساس نظر خبرگان افغان پرداخته شد.

۲. بنیادهای مفهومی پژوهش

۲-۱. ادراک محیطی

ادراک، تجربه مبتنی بر شعور است که معنا و اهمیت را دریافته باشد. بر این پایه، فرایند سازماندهی و تفسیر اطلاعات حسی برای معنادار کردن آن‌ها تعریف می‌شود. بدین معنا که در آن اطلاعات ارسال شده توسط حواس به مغز و دستگاه عصبی، سازماندهی و تفسیر می‌شود. ادراک در علوم جغرافیایی بیشتر به معنی فهم و تفسیر ذهنی موقعیت‌ها یا عارضه‌های آشکار از راه حواس پنج‌گانه انسان است. محیط واقعی از طریق صافی فرهنگ، ساختار نگرش، آموزه‌ها و فنون، مشاهده‌پذیر می‌شود. عناصر محیط جغرافیایی در قالب بن‌مایه‌های عینی و مناسبات اجتماعی نمود می‌یابند (Kaviani Rad et al., 2017: 204). از این رو، فرهنگ‌های مختلف، ادراک محیطی متفاوت دارند. همچنین نقشه‌های شناختی، مجموعه‌ای از تکنیک‌های مطالعه و درک افراد از محیط پیرامون آن هستند و بر بنیاد آن‌ها تصمیم‌های مختلف شخصی و اجتماعی گرفته می‌شود. اندیشه انسان در پیوند با تجربه‌های شخصی، نحوه کنش متقابل با دیگران، عضویت در سازمان‌ها و محیط اجتماعی شکل می‌گیرد. فرهنگ و سازه‌های انسانی برآیند ذهنیت، جهان‌بینی، ویژگی‌های مکانی و چشم‌اندازهایی مانند تاریخ، جغرافیا و بوم‌شناسی پدیدآورندگان است. دانش‌واژه ادراک ناظر بر درک روابط میان همین اجزا به صورت یک کل سازمان‌یافته است که ویژگی‌های ساختاری محیط بر عملکرد

آن جهت می‌دهند. بدین معنا که الگوهای رفتاری و نقش‌های اجتماعی را بر ساکنان خود تحمیل یا برخی الگوها و معیارهای رفتاری تقویت و برخی را تضعیف می‌کند. ادراک، فرایند دریافت و تبیین محرک‌های پیرامونی است که افراد بر پایه آن پنداشت خود را از محیط تعریف می‌کنند. از این رو، محیط ادراکی، تصویر ذهنی برخاسته از محیط پدیداری به‌شمار می‌رود که با گسترش قلمرو آن محیط کارکردی نیز گسترش و متناسب با افزایش درک افراد از محیط، رفتارهای سنجیده‌تری در آنجا گرفته می‌شود. چون هر فضا به رغم موجودیت خارجی مستقل، در فرایند ادراک به پدیده‌ای ذهنی تبدیل می‌شود و انسان در فرایند این همانی از این تصویری ادراکی و ذهنیت خود بهره می‌گیرد و فضا را با آن می‌سنجد. پس تشخیص هویت درواقع نوعی ارزش‌گذاری یا تعیین کیفیت است که بین فضا با اندوخته‌های ذهنی فرد از تجربیات مستقیم تا فرهنگ و سنت ارتباط کاملی برقرار می‌کند. اساس مدل اکولوژیک ادراک، ادراک ویژگی‌های الگوی محیط ساخته شده است که باید آموخته شوند. گاهی فرایند یادگیری روشن است و عرف اجتماعی به‌طور طبیعی از طریق فرایندهای اجتماع‌پذیری آموخته می‌شود. این مدل بر اهمیت فرهنگ در درک معانی محیط ساخته‌شده تأکید دارد.

اگر ادراک را به مفهوم آگاهی انسان از جهان و بیرون بدانیم، ادراک جغرافیایی ادراک ما را از جهان پیرامون ما، روابط فضایی، شناسایی مکان‌های مشخص و متفاوت و درنهایت ما را از وضع شرایط خود در جهان مطلع می‌کند. درواقع، ادراک حسی به همان اندازه که تجربه‌ای مشترک و مقوله‌ای اجتماعی است به همان میزان امری فردی است. ادراک جغرافیایی، نمی‌تواند از این گفته مستثنی شود. چون هر فرد از محیط طبیعی خود تصویر ذهنی دارد. برای توصیف چنین تصاویر ذهنی، جغرافیدانان فرهنگی از اصطلاح ادراک محیط^۱ بهره گرفته‌اند. پیروان مکتب ادراک محیطی بر این باورند که نوع انتخاب انسان در محیط بیش از آنکه به شناسه‌های واقعی و فیزیکی محیط طبیعی وابسته باشد، به نحو ادراک و نگرش او از محیط بستگی دارد. ادراک‌گرایان بر این باورند که انسان‌ها نمی‌توانند محیط خود را دقیقاً آن‌گونه که هست درک کنند. از این رو، تصمیم‌های آن‌ها دقیقاً بر بنیاد واقعیت‌های محیطی گرفته می‌شود. بر این پایه، درک افراد از محیط‌شان مانند تجربیاتشان نسبت به یکدیگر متفاوت است که به تبع آن علایق آن‌ها نسبت به محیط‌شان متفاوت خواهد بود. چنانکه ممکن است دیدگاه یک برنامه‌ریز توسعه و دیدگاه یک کشاورز بر سر کاربرد منابع آب و دیدگاه یک شهروند عادی نسبت به منابع موجود در محیط، با دیدگاه یک سیاست‌گذار متفاوت باشد.

۲-۲. هیدورپلیتیک

هرگاه مطلوب محدود باشد مناسبات قدرت سر بر می‌آورند. پیوستگی و وابستگی زیست و زیستگاه به آب از زمان

پیدایش نخستین جوامع انسانی مناسبت‌ساز بوده است. منابع آب شیرین پایه‌ای‌ترین بنیاد زیستی هستند که پراکنش و حجم آن تابع ویژگی‌های آب و هوایی، الگوی بارش و موقعیت و عوارض جغرافیای مناطق است. بر این بنیاد، مناطق گوناگون به فراخور عوامل برشمرده، میزان دریافت بارش و اندوخته آب ناهمسانی دارند. زیست پایدار انسان و دیگر زیست‌مندان، با بی‌آبی و کم‌آبی سازگاری چندانی ندارد. در آن دست‌نواحی که بارش اندک و کم‌آبی دارند تکاپو برای فراهم کردن آب «شیرین و آشامیدنی» از دیرباز در کانون توجه قلمروداران و حاکمان و کارگزاران بوده به گونه‌ای که پویش تأمین آب به طیفی از مناسبات قدرت از هم‌زیستی، همکاری، کشمکش تا جنگ میان دارندگان آب و نیازمندان به آن دامن زده است (Kaviani Rad, 2023: 40). در بسیاری از کشورها مدیریت منابع آب به هم‌آوردی شدید گروه‌های داخلی و ذی‌مدخلان انجامیده است، زیرا که هر یک منافع و علایق خاص خود را دارند. از این رو، طبیعی است که سلطه و نظارت بر منابع آبی فراملی با تنش میان کشورهای واقع در حوضه آبریز مشترک همراه شود. در این میان، محل استقرار منابع آبی روی زمین و زیر زمین به سهولت با مرزهای بین‌المللی مطابقت ندارد و در اختیار گرفتن منابع آبی که چند کشور در آن سهیم هستند غالباً مورد بحث و اختلاف است. بر پایه آمار امروزه، حجم کل آب روی سطح زمین، ۱۶۵۰ میلیون کیلومتر مکعب است که نزدیک به ۰/۲۵ کیلومتر مکعب برای هر شخص محاسبه شده است. به دلیل ثابت و محدود بودن منابع آب از یک سو و افزایش جمعیت جهان از سوی دیگر، سرانه آب برای هر فرد، از ۴۰ هزار مترمکعب در سال ۱۸۰۰ م به ۶۸۴۰ مترمکعب فروکاسته است که این رقم در سال ۲۰۲۵ به ۴۶۹۲ متر مکعب خواهد رسید. از این رو، پیش‌بینی می‌شود که دو سوم جمعیت جهان، فشار متوسط تا زیاد کمبود آب را در سال ۲۰۲۵ تجربه خواهند کرد. بنابراین، می‌توان گفت که آب، در گذشته و در زمان فراوانی آن، معمولاً یک کالای عمومی و مانند تمام رده‌های خود، غیررقابتی و استثناپذیر بود اما امروزه به کالایی راهبردی تبدیل شده است، به گونه‌ای که اقتصاد سیاسی آب، فرایند گذار این کالا از سید کالاهای عمومی به سید کالاهای رقابتی و چالش‌برانگیز را بررسی می‌کند (Sadeghi, 2016: 118).

بر بنیاد چنین زمینه و زمانه‌ای، هیدروپلیتیک به منزله یک حوزه پژوهشی دانشگاهی ظهور کرده است تا مسائل پیونددار با آب را بررسی کند (Moradi Tadi, 2016: 72). برخی ژئوپلیتیسین‌ها قرن بیست و یکم را سده هیدروپلیتیک می‌دانند و بر این باورند که اغلب درگیری‌ها و جنگ‌های منطقه‌ای در جهان به دلیل بحران برآمده از کمبود آب خواهد بود. ادبیات مرتبط با هیدروپلیتیک هر چند به نسبت نو است، اما استفاده سیاسی از آب همواره وجود داشته است. به هر روی، هیدروپلیتیک، مطالعه نقش آب در سیاست است و پاسخی به این پرسش است که چگونه از آب برای اعمال قدرت استفاده می‌شود؟ هیدروپلیتیک ترکیبی متوازن از دو واژه آب و سیاست است و تأثیر آب بر سیاست و تصمیم‌گیری‌های سیاسی در سطوح محلی، منطقه‌ای و کروی را که می‌تواند به همکاری تا جنگ بینجامد مورد مطالعه قرار می‌دهد. هیدروپلیتیک مطالعه ستیز و همکاری میان ملت‌ها بر سر تقسیم منابع آبی است. از این رو،

هیدروپلیتیک با نگرش به ثابت بودن میزان آب شیرین و ابعاد فزاینده مصرف آن به مطالعه برهم‌کنشی‌های واحدهای سیاسی در سطوح محلی، منطقه‌ای و کروی بر سر منابع آب شیرین می‌پردازد (Kaviani Rad, 2005: 338). هیدروپلیتیک علم مرتبط به توانایی ژئوپلیتیک نهادهای سیاسی برای مدیریت منابع مشترک آبی، با روشی پایدار، یعنی بدون تنش و درگیری است. هیدروپلیتیک بر ارزش‌های اجتماعی مرتبط با آب استوار است که به شدت با فرهنگ ادغام شده است (Turton & Henwood, 2002: 58). در این تعریف فرهنگ به‌عنوان باور با جهان‌بینی مشترک هنجاری و شناختی جامعه براساس تجربیات قبلی در نظر گرفته شده است. آرون پی الهنس^۱ در تعریف هیدروپلیتیک می‌نویسد: هیدروپلیتیک، مطالعه سیستماتیک درگیری‌ها و همکاری دولت بر سر منابع آبی است، که فراتر از مرزهای بین‌المللی قرار دارند. از دیدگاه جان واتربری^۲، واضع واژه هیدروپلیتیک (1979)، هیدروپلیتیک به بررسی تعامل بین بازیگران دولتی و غیردولتی در مورد تحقیق و استفاده از آب می‌پردازد که به نوعی بر حاکمیت آب نیز دلالت دارد (Rai et al., 2016: 354). پژوهش حاضر تعریف زیر از هیدروپلیتیک را مبنای انجام تحقیق قرار داده است: هیدروپلیتیک گرایشی از جغرافیای سیاسی است که در هم‌تنیدگی مناسبات قدرت با تعاملات جوامع و واحدهای سیاسی - فضایی بر سر منابع آب شیرین از مقاس محلی تا جهانی را مطالعه می‌کند (Kaviani Rad, 2023: 40).

۲-۳. مناسبات هیدروپلیتیک

آب به‌عنوان بن‌مایه خلقت و از بنیادی‌ترین نیازهای بی‌چاپگزين بشر، امروزه در نقاط بی‌شماری از جهان وضعیت مطلوبی ندارد، به‌گونه‌ای که در بسیاری از نواحی می‌توان آن را بحرانی دانست. مصرف آب در سال‌های اخیر به‌علت رشد جمعیت، گسترش شهرها و توسعه کشاورزی افزایش چشم‌گیری داشته است. این مسئله به بحران آب و درگیری کشورها بر سر استفاده از آب رودخانه‌های مرزی انجامیده است. امروزه آب در مناسبات کشورها عامل بسیار اثرگذاری است. امکان زندگی بدون آب وجود ندارد. جمعیت جهان از یک میلیارد تن در سال ۱۹۰۰ به نزدیک هشت میلیارد نفر در دهه دوم سده بیست و یکم رسیده است (Worldometer, 2025). در این میان، کشاورزی مصرف‌کننده عمده منابع آب در جهان است (Cetin, 2020: 931; Chen et al., 2018: 21985; D'odorico et al., 2020: 258) و عامل اصلی مصرف آب در کشاورزی آبیاری است. بر پایه یافته‌ها در سال ۲۰۲۰ زمین‌های آبی ۲۰ درصد از زمین‌های زیر کشت در سراسر جهان افزون بر ۳۴۳۴۳۶ هکتار، ۴۰ درصد از تولید مواد غذایی را تشکیل می‌دهند (Rossi, 2019: 2) که نسبت به سال ۱۹۰۰ چندین برابر گسترش داشته است. مسئله کمبود آب و کاهش تدریجی

1. Arun P. El hance's (1999)

2. Waterbury

آن در پی مصرف جوامع سبب شده است؛ آب نقش بنیادی در شکل‌دهی به مناسبات اجتماعی - سیاسی واحدهای سیاسی - فضایی و جوامع بشری به‌ویژه در مناطق خشک جهان ایفا کند. چنین شناسه‌هایی سبب شده که امروزه آب به‌عنوان موضوع ژئوپلیتیکی نمود بیابد و بر مناسبات بازیگران و کنشگران اثر بگذارد. اگرچه آب‌های مشترک مانند رودها، دریاها و دریاچه‌ها خاستگاه همکاری‌های مشترک و انعقاد پیمان‌های بسیاری است، اما به‌دلیل تبدیل شدن آن به منبعی کم‌یاب، هم‌اوردی‌های گسترده‌ای بین بازیگران و کنشگران از مقیاس فراملی تا فروملی را پی داشته است (Pfister et al., 2011: 4207).

بر بنیاد یافته‌ها، منابع آب، به‌اندازه و همسان در زمین توزیع نشده و کاهش منابع آب زیرزمینی، کاهش باران، افزایش جمعیت، شهرنشینی، گسترش درخواست آب، صنعتی شدن بسیاری از کشورها، آلودن منابع آب شیرین، مدیریت ناکارای منابع آب و برداشت دارندگان آب و خواهندگان آب در قالب دامنه‌ای از همکاری، هم‌اوردی، کشمکش تا کشاکش واحدهای سیاسی - فضایی و جوامع کناره حوضه‌های آبریز در مقیاس فروملی تا منطقه‌ای انجامیده است. مناسبات هیدروپلیتیک نیز برخاسته از تفاوت‌های جغرافیایی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جوامع در کشورها و حوضه‌های آبریز مختلف، طیفی از همکاری تا جنگ را به دنبال داشته به‌گونه‌ای که در مناطق کم‌بارش و کم‌آب این تنش‌ها بسامد بیشتری داشته است. حتی در مناطق معتدل نیز آب می‌تواند موضوعی برای هم‌اوردی به‌شمار آید. کیفیت، کمیت و منابع آب شیرین و موقعیت جغرافیای مناطق، سازنده و جهت‌دهنده به شیوه برداشت از منابع آب بوده است. براساس چنین شناسه‌هایی مفاهیم امنیت، ثبات، رفاه، پیشرفت و توسعه، پیوند ناگسستنی با آب داشته‌اند. از این رو، کمبود آب یا نبود آب، برآشوبنده مفاهیم یادشده و تهدیدکننده حیات، مدنیت و بقای جوامع و واحدهای سیاسی فضایی است (Kaviani, 2019: 12). بر این پایه، منابع مشترک مرزی توانش بالایی برای گسترش درگیری و تنش‌های بین کشورهای واقع در یک حوضه آبریز مشترک دارند (Dombrowsky, 2009: 126). در این باره کارشناسان چهار گونه همکاری را پیشنهاد کرده‌اند: ۱. مزایای مشارکت در مدیریت بوم‌سازگان (اکوسیستم) رودخانه‌ای، ۲. مزایای مشارکت در مدیریت و توسعه رودخانه‌های مشترک، ۳. همکاری در رودخانه بین‌المللی که به کاهش هزینه‌های موجود می‌انجامد و ۴. رودخانه بین‌المللی به‌عنوان تسهیل‌گر (کاتالیزور) که بتواند امکان ادغام اقتصادی در دولت‌ها و کشورهای پیرامون حوضه آبریز را به خوبی فراهم آورد (Sadoff, 2002: 389). در صورت نبود سازوکار تقسیم آب به‌عنوان ضرورتی بنیادی برای کاهش درگیری‌های آبی امکان بروز تنش و درگیری رو به فزونی می‌نهد. درباره تعارضات منابع آبی مشترک می‌توان از شاخص‌هایی مانند مجاورت، نوع دولت‌ها، دسترسی به آب، رشد پرشتاب جمعیت نام برد. آگاهان بر این باورند که همکاری در زمینه منابع آبی مشترک که ارزش‌های گروه‌ها و ذی‌نفعان مختلف (کشورها، جوامع محلی، اقلیت‌های قومی و غیره) را در نظر بگیرد می‌تواند به راه‌کارهایی بسیاری از چالش‌ها و تنگناها بینجامد. از سوی دیگر حل و فصل این چالش‌ها نیازمند درک درست از تاریخ و الگوهای درگیری و همکاری کشورهای بالادست و پایین دست حوضه‌ها و منابع

آبی مشترک است (Stahl, 2005: 271). در تعریف هیدروپلیتیک که درهم‌تنیدگی مناسبات قدرت با اندرکنش‌های جوامع و واحدهای سیاسی - فضایی بر سر منابع آب شیرین از مقیاس محلی تا جهانی همراه است منظور از قدرت، توانایی خلق وضعیت مطلوبی است که زمینه بقا و بهزیستی کنشگر یا بازیگر (جامعه یا واحدهای سیاسی - فضایی) را فراهم کند. طبیعی است با نگرش به موقعیت جغرافیایی و موقعیت ژئوپلیتیکی واحدهای سیاسی - فضایی و ادراک محیطی رهبران و کارگزاران سیاسی مفهوم و مصداق وضعیت مطلوب، نسبی و متفاوت از هم خواهد بود. اما این توافق هست که کسب بیشترین سرمایه و اندوخته با کم‌ترین هزینه، عقلانی و راهبردی و خلق وضعیت مطلوب است. به فراخور برداشتی که قلمروداران (کارگزار، نماینده یا حاکم) از رفاه، امنیت و توسعه خود دارند یکی از ابعاد مناسبات قدرت در قالب هم‌زیستی، هم‌آوردی، کشمکش و جنگ را بر می‌گیرند. یافته‌ها گویای آن هستند که اساساً وضعیت مطلوب برای انسان با نبود آب بی‌معنا و با کمبود آب ناسازگار و ناپایدار است. از این رو، کوشش برای فراهم‌سازی منابع پایدار آب همواره در پس‌اندیشه و عملکرد قلمروداران وجود داشته است (Kaviani Rad, 2023: 40).

۳. روش پژوهش

پژوهش پیش رو از نظر روش، توصیفی - تحلیلی و ماهیت کاربردی دارد. رویکرد پژوهش سیستمی است. داده‌های مورد نیاز پژوهش به روش کتابخانه‌ای و میدانی گردآوری و تحلیل شدند. برای انجام پژوهش، ابتدا دیدگاه کارگزاران افغان در مناسبات هیدروپلیتیک با ایران طی زمان از طریق مطالعات کتابخانه‌ای جمع‌آوری و عوامل مؤثر بر دیدگاه کارگزاران افغان شناسایی شد. عوامل شناسایی شده در چهار گروه مؤلفه‌های طبیعی - زیست محیطی، اقتصادی - فنی، سیاسی - حقوقی و اجتماعی - فرهنگی تقسیم و در قالب پرسش‌نامه تنظیم شد و در اختیار خبرگان افغان قرار گرفت تا هم صحت آن‌ها بررسی و هم به رتبه‌بندی آن‌ها اقدام شود. پرسش‌نامه‌ها با مدل‌های FARAS و FBW رتبه‌بندی و با رویکرد سیستمی و بهره‌گیری از نرم‌افزار Vensim تحلیل شد.

جدول ۱. مشخصات خبرگان پژوهش

ردیف	تخصص	تخصص	تعداد
۱	جغرافیای سیاسی (هیدروپلیتیک)	دکتری	۴
		دانشجوی دکتری	۲
		کارشناسی ارشد	۲
۲	علوم سیاسی و روابط بین‌الملل	دکتری	۳
		دانشجوی دکتری	۲
		کارشناسی ارشد	۱

۴. محیط‌شناسی پژوهش

افغانستان سرزمینی کوهستانی است. بسیاری از رودهای مهم جنوب آسیا از این کشور سرچشمه گرفته و به کشورهای همسایه آن روان هستند که از آن میان، رودهای هریرود و هیرمند «هلمند» حوضه مشترک آبی با ایران تشکیل داده‌اند.

رودخانه هیرمند: رودخانه هیرمند یا هلمند با طول ۱۱۵ کیلومتر از کوه‌های هندوکش در افغانستان سرچشمه می‌گیرد و پس از پیوستن رودخانه ارغنداب به آن، وارد دشت مارگو می‌شود. این رودخانه پس از عبور از دشت مارگو در نزدیکی مرز ایران به سمت شمال تغییر مسیر می‌دهد و به دریاچه هامون در منطقه سیستان می‌ریزد (Mianabadi & Ghoreshi, 2022: 54).

رودخانه هریرود: هریرود با ۱۱۲۴ کیلومتر طول و ۱۱۲۰۰۰ کیلومتر مربع حوضه آبریز از ۲۵۰ کیلومتری غرب ولایت کابل سرچشمه می‌گیرد. حوضه رودخانه هریرود یکی از کم‌بارش‌ترین حوضه‌های ایران و افغانستان است. بزرگ‌ترین شاخه آن رودخانه کبگان تقریباً در ۷۰ کیلومتری شرق ولایت هرات به آن می‌پیوندد و در سرتاسر شهر هرات جریان می‌یابد و به سمت شمال تغییر مسیر می‌دهد و مرز سیاسی ایران و افغانستان را به طول ۱۶۰ کیلومتر تشکیل می‌دهد (Loodin & Warner, 2022: 2; Thomas & Warner, 2015: 594) و به سمت شمال امتداد می‌یابد. با پیوستن رودخانه کشافرود^۱ به آن تجمعی نامیده می‌شود و مرز ایران و ترکمنستان را به طول ۱۷۰ کیلومتر با این نام تشکیل می‌دهد (Amini et al., 2021:2) تا به صحرای قراقوم در ترکمنستان می‌رسد.

۵. یافته‌های تحقیق

۱-۵. رویکرد کارگزاران افغان در مناسبات هیدروپلیتیک با ایران

بخش عمده مطالبی که تاکنون بر سر رود هیرمند و هریرود نوشته شده بیشتر گویای اندیشه نویسندگان و کارگزاران ایرانی بوده است. در مطالعات هیدروپلیتیک کمتر از دیدگاه کارگزاران افغان به سویه‌ها و کارکردهای رود هیرمند و هریرود نگریسته و واکاوی شده است. در ادامه دیدگاه‌های کارگزاران افغان در دوره‌های گوناگون شاهی، دوره جمهوری و دوره طالبان نو بر سر رود هیرمند و هریرود آورده می‌شود.

جدول ۲. دیدگاه کارگزاران افغان در رودخانه هیرمند و هریرود در طول زمان

ردیف	دوره	جایگاه حکومتی	سال	رویکرد	رودخانه
۱	شاهی	داودخان «رئیس جمهور»	۱۳۳۵	طرح مدیریت آب‌های افغانستان را به‌منظور تولید برق و استفاده کشاورزی مطرح کرد (پلان پنج ساله اول).	هیرمند
۲	جمهوری افغانستان	داود خان «رئیس جمهور»	۱۳۴۳	آب دریای هلمند (رودخانه هیرمند) را مدیریت می‌کنم، هلمند گدام (انبار) افغانستان است و این آب می‌تواند حوضه غرب کشور را تغذیه کند (پلان پنج ساله دوم).	هیرمند
۳	جمهوری اسلامی افغانستان	باریکزی معاون وزیر آبیاری، منابع طبیعی و محیط زیست افغانستان	۱۳۸۰	از تمایل افغانستان برای همکاری خبر داد.	هیرمند
۴	جمهوری اسلامی افغانستان	ابوالحسین هاشمی رهبر سازمان شورای صلح افغانستان	۱۳۸۱	مقامات ایرانی را به ادعای نادرست سهم رودخانه هلمند متهم کرد و مدعی شد که این مسئله بالقوه صلح بین دولت‌ها را تهدید می‌کند.	هیرمند
۵	جمهوری اسلامی افغانستان	حامد کززی «رئیس جمهور پیشین»	۱۳۸۸	در حوضه آبی هلمند با ایران هیچ گونه مشکلی نداریم و تلاش داریم که جانب ایران را راضی نگه داریم. ایران همیشه شریک خوب اقتصادی ما بوده است (کنفرانس مطبوعاتی).	هیرمند
۶	جمهوری اسلامی افغانستان	اسماعیل خان «وزیر انرژی و آب»	۱۳۸۹	با اعلام اینکه منازعه بر سر آب دریای هلمند یک بار در زمان حاکمیت داود خان حل شده بود، مدعی شد؛ جانب مقابل بیشتر مسئله را سیاسی می‌کند تا امتیاز بگیرد (کنفرانس مطبوعاتی).	هیرمند
۷	جمهوری اسلامی افغانستان	روزنامه هشت صبح کابل، افغانستان	۱۳۹۵	ساختن بند برق روی دریای هریرود توسط افغانستان، می‌تواند سبب توسعه زراعت و صنعت در کشور شود. با این حال، در نتیجه کاهش جریان آب به ایران، می‌تواند به بدتر شدن روابط با تهران منجر شود. افغانستان و ایران، نمی‌توانند بیشتر از این گفت‌وگوها را درباره اینکه چگونه آب هریرود را تقسیم کنند، به تأخیر بیندازند. افغانستان قبلاً مخالفت خود را به شرکت در چنین گفت‌وگویی، آن هم در صورت نبود اطلاعات لازم و نداشتن متخصص اعلام کرده است.	هریرود
۸	جمهوری اسلامی افغانستان	محمد اشرف غنی «رئیس جمهور»	۱۳۹۵	بنای بند سلما علاوه بر نقش حیاتی در بازگرداندن نشاط به خانه هزاران افغان در این خطه، هم‌چنان نقش نمادین دارد (روزنامه هشت صبح).	هریرود

ردیف	دوره	جایگاه حکومتی	سال	رویکرد	رودخانه
۹	جمهوری اسلامی افغانستان	محمد اشرف غنی «رئیس جمهور»	۱۳۹۵	به بند سلما روی رودخانه هریرود اشاره کرد و گفت که آب‌های کشور را مهار می‌کنیم تا از سیلاب‌های ویرانگر نجات یابیم و زمین‌های تشنه را تازه و سرسبز سازیم (دفتر ریاست جمهوری).	هریرود
۱۰	جمهوری اسلامی افغانستان	عبدالله عبدالله رئیس اجرائیه	۱۳۹۵	افتتاح بند سلما روی رودخانه هریرود، نشان‌دهنده کنترل آب‌های افغانستان توسط حکومت است. این پروژه بزرگ، گام مثبت و مؤثری به سوی رشد، و پیشرفت افغانستان است (مصاحبه مطبوعاتی).	هریرود
۱۱	جمهوری اسلامی افغانستان	حسن فضلی «سرپرست اداره تنظیم آب دریای هریرود در ولایت هرات»	۱۳۹۵	رودخانه هریرود، ۳۶ میلیارد مترمکعب آب دارد که بیش از ۹۰ درصد آن به کشور ایران و ترکمنستان سرازیر می‌شود، وزرات انرژی و آب برای مدیریت و مهار این آب عظیم پلان‌ها را طرح‌ریزی می‌کند.	هریرود
۱۲	جمهوری اسلامی افغانستان	علی احمد عثمانی «وزیر انرژی و آب»	۱۳۹۵	هرات همیشه زنده و تابنده به آب هریرود بوده است، و بی‌گمان اگر هریرود کم‌آب گردد و مدیریت نشود، پیشرفت، زندگی مردم و حتی تاریخ هراتیان با مشکل مواجه خواهد شد، ضرورت است که آب دریای هریرود مدیریت شود.	هریرود
۱۳	جمهوری اسلامی افغانستان	علی احمد عثمانی «وزیر انرژی و آب»	۱۳۹۶	هنگامی که از هیرمند یا رودخانه کابل صحبت می‌کنیم درواقع بحث از تمدن و زندگی و بقای انسان‌هاست که در کنار این منابع شکل گرفته است (چهارمین کنفرانس ملی آب).	هیرمند
۱۴	جمهوری اسلامی افغانستان	محمد اشرف غنی «رئیس جمهور»	۱۳۹۶	آب، عزت افغانستان است و حفاظت آن وظیفه ملی هر افغانستانی است (پنجمین کنفرانس ملی آب).	هیرمند
۱۵	جمهوری اسلامی افغانستان	ناهید فرید «عضو مجلس نمایندگان»	۱۳۹۶	مدیریت آب‌های ما حق مسلم ماست. افغانستان با سیاست راهبرد مدیریت مناسب آب می‌تواند از آب‌های کشور به‌عنوان یک کالای گران‌بهای استراتژیک استفاده و از هدررفتن آن جلوگیری کند تا فردا همسایه‌های نگران ما غافلگیرمان نکنند (کنفرانس مطبوعاتی).	هیرمند

ردیف	دوره	جایگاه حکومتی	سال	رویکرد	رودخانه
۱۶	جمهوری اسلامی افغانستان	هارون نجم پور «معاون سفیر افغانستان در ایران»	۱۳۹۶	سدسازی در افغانستان حق مردم است که منابع طبیعی خود را استفاده کنند و این سدسازی به هیچ وجه مانع دسترسی ایران به آب هیرمند نمی‌شود. ما دو حوضه مشترک آبی با ایران داریم. هم هریرود و هم هیرمند و هیچ گونه ممانعت و کنترلی هم برای نرسیدن آب آن وجود ندارد. چون این رودخانه‌ها اکثراً رودخانه‌های فصلی هستند و رودخانه‌هایی نیستند که مدام آب داشته باشند (کنفرانس مطبوعاتی).	هیرمند
۱۷	جمهوری اسلامی افغانستان	سلطان محمود محمودی «مشاور ارشد وزارت انرژی و آب»	۱۳۹۷	مدعی شد که ایران برای استفاده از آب کشور زورآزمایی می‌کند و از حقایق خود در دریای هلمند بیشتر آب می‌خواهد (طلوع نیوز).	هیرمند
۱۸	جمهوری اسلامی افغانستان	طارق شاه بهرامی «وزیر دفاع پیشین»	۱۳۹۷	مدعی شد که در جنگ غرب افغانستان ایران دست دارد و مانع ساخت بند بخش آباد فراه است (کنفرانس مطبوعاتی).	هریرود
۱۹	جمهوری اسلامی افغانستان	نجیب آقا فهیم «وزیر دولت در امور حوادث»	۱۳۹۷	مدعی شد که این حوضه تا مشهد گسترش پیدا کرده که تربت جام، تربت حیدریه، سرخس و تمام این منطقه را دربر می‌گیرد، در این حوضه دوستان ایرانی ما ۴۰ بند را احداث کرده‌اند و یک قطره آب را هم اجازه نمی‌دهند وارد هریرود شود، اما همیشه صحبت در مورد این است که بیاید مذاکره کنید، چگونه مذاکره کنیم؟، اگر نگاه شما به حوضه است بیاید در مورد تمام حوضه مذاکره کنیم.	هریرود
۲۰	جمهوری اسلامی افغانستان	عبدالله عبدالله «رئیس اجراییه»	۱۳۹۸	آب‌های افغانستان باید مدیریت شود. به خصوص آب‌های حوضه غرب کشور، که برای افغانستان حیاتی است (پنجمین کنفرانس ملی آب).	هیرمند
۲۱	جمهوری اسلامی افغانستان	محمد نذیر حیران «عضو علمی مرکز زمین معاونت علوم طبیعی - تخیکی آکادمی علوم»	۱۳۹۸	رودخانه هریرود فرصت‌های خوبی برای توسعه زراعتی و سرمایه‌گذاری دارد. بنابراین، مهار کردن رودخانه هریرود محسوس است که دولت توجه جدی را در این قسمت داشته و اقدامات سریع انجام دهند.	هریرود
۲۲	جمهوری اسلامی افغانستان	محمد اشرف غنی «رئیس جمهور»	۱۳۹۹	کلید هلمند در دست مردم افغانستان قرار دارد تا افغانستان بعد از این به فکر این نباشد که دست‌گدایی به سوی دیگران دراز کند، هم آب داریم و هم مدیریت (کنفرانس مطبوعاتی).	هیرمند

ردیف	دوره	جایگاه حکومتی	سال	رویکرد	رودخانه
۲۳	جمهوری اسلامی افغانستان	محمد اشرف غنی «رئیس جمهور»	۱۳۹۹	آب مجانی به کسی نخواهیم داد، ایران نفت دهد تا آب بیشتری دریافت کند (پژواک).	هیرمند
۲۴	جمهوری اسلامی افغانستان	عالی احمد عثمانی «وزیر پیشین آب و انرژی»	۱۳۹۹	مدعی شد که هامون خشک شده ناشی از بی توجهی ایران به محیط زیست است. تقاضای بیشتر ایران از حقابه تعیین شده یک خواست غیراصولی است که در معاهده ۱۳۵۲ ذکر شده است (کنفرانس مطبوعاتی).	هیرمند
۲۵	امارت اسلامی افغانستان	اعلامیه رسمی طالبان	۱۴۰۰	برای تطبیق معاهده دائمی رود هلمند با کشور دوست، همسایه و اسلامی ایران در فضای همکاری و اعتماد با عزم قوی به کار کردن آماده است.	هیرمند
۲۶	امارت اسلامی افغانستان	خان محمد تکل «رئیس منابع آب جمهوری»	۱۴۰۱	مدعی شد که ایران بیشتر از حقابه ۲۶ مترمکعب در ثانیه، آب می‌خواهند. سالانه ۲.۵ تا ۳ میلیارد مترمکعب آب دریای هلمند به ایران سرازیر می‌شود و طالبان با ایران در مورد گفت‌وگوهای آب دقیق است (مصاحبه تلویزیونی).	هیرمند
۲۷	امارت اسلامی افغانستان	نجیب آقا فهیم «وزیر مبارزه با حوادث طبیعی جمهوری»	۱۴۰۱	مدعی شد که وقتی ایران در مورد حقابه صحبت می‌کند، موضوع حقابه نیست؛ از حقابه به‌عنوان یک بهانه استفاده می‌کند. از کل آب حوضه هلمند و آب‌هایی که به ایران سرازیر می‌شود به شکل غیرقانونی استفاده می‌کند (مصاحبه تلویزیونی).	هیرمند
۲۸	امارت اسلامی افغانستان	عبدالطیف منصور «وزیر انرژی و آب»	۱۴۰۱	تغییرات اقلیمی و خشک‌سالی‌های چند سال اخیر بر میزان آب رودخانه هلمند تأثیر گذاشته است. امارت اسلامی به حقابه ایران براساس قانون و توافق دو جانبه پایبند است و در این باره با ایران همکاری می‌کند (خبرگزاری تسنیم).	هیرمند
۲۹	امارت اسلامی افغانستان	معاون سخنگوی طالبان	۱۴۰۱	امارت اسلامی افغانستان آماده است که نگرانی ایران در مورد حقابه هلمند را از راه گفت‌وگو رفع کند (خبرگزاری تسنیم).	هیرمند
۳۰	امارت اسلامی افغانستان	ذبیح الله مجاهد سخنگوی طالبان	۱۴۰۱	امارت اسلامی افغانستان در ارتباط با مدیریت آب دریای هلمند با تمام مواد معاهده‌ای که درباره آب دریای هلمند در سال ۱۳۵۱ خورشیدی میان دولت‌های افغانستان و ایران منعقد شده است، به صورت کامل موافقت دارد.	هیرمند

ردیف	دوره	جایگاه حکومتی	سال	رویکرد	رودخانه
۳۱	امارت اسلامی افغانستان	فاروق اعظم «مشاور وزارت انرژی و آب»	۱۴۰۱	مدعی شد که ۹۰ درصد مناطق شرق ایران از منابع آبی افغانستان استفاده می‌کند. یکی از مهم‌ترین مشکلات آب با ایران خشک‌سالی موجود در کشور است و مردم ما نیز با آن مواجه هستند. ایران به معاهده ۱۳۵۱ با افغانستان پایبند نبوده و تعهدات در استفاده رایگان افغانستان از بندر چابهار، احداث خط آهن از بند چابهار تا استان نیمروز، احداث یک بزرگراه دو طرفه هلمند و تأمین بنزین توسط ایران در ازای آب افغانستان تعهد شده است اما اکنون ایران به تعهدات خود عمل نکرده است.	هیرمند
۳۲	امارت اسلامی افغانستان	قاری دین محمد حنیف «وزیر اقتصاد طالبان»	۱۴۰۱	آب دریای هلمند را به هر قسمی که شده است مدیریت می‌کنیم و مجموع سی و هفت میلیارد متر مکعب آب به بیرون از کشور سرازیر می‌شود و باید مدیریت شود. اگر ما بخواهیم آب‌هایمان را کنترل کنیم، زراعت ما و برق ما ترقی پیدا می‌کند، اگر به همین حالت باشد، زراعت ما به همین حالت خواهد ماند.	هیرمند
۳۳	امارت اسلامی افغانستان	رحمت الله امانی «رئیس آبیاری طالبان در ولایت غور»	۱۴۰۱	آب دریای هریرود امسال نسبت به سال گذشته زودتر خشک شده است. خشک‌سالی تأثیرات منفی گذاشته است؛ دولت مرکزی باید توجه جدی کند، در غیر این صورت پیامد خطرناک دارد (۳۰ سرطان ۱۴۰۱).	هریرود
۳۴	امارت اسلامی افغانستان	امیر خان متقی «وزیر خارجه طالبان»	۱۴۰۲	امارت اسلامی افغانستان به معاهده سال ۱۳۵۱ در مسئله حقایق ایران از هیرمند متعهد است. برادران گرامی سیستان و بلوچستان باور کنید که دل ما به همان اندازه که به مردم نیمروز، فراه و هیرمند می‌سوزد، برای شما هم می‌سوزد و درد شما را درد خود می‌دانیم. این مسائل به دور از رسانه‌ای شدن و از راه تفاهم و گفت‌وگوهای رو در رو، حل شود.	هیرمند
۳۵	امارت اسلامی افغانستان	مولوی عبدالکبیر معاون «سیاسی و سرپرست نخست وزیر طالبان»	۱۴۰۲	افغانستان به جز حق مشروع خود در هیچ جا حقیقه نمی‌گیرد و اگر ایران در این زمینه نگرانی داشته باشد، می‌توانیم آنان را از راه گفت‌وگو و تفاهم حل کنیم. و هم‌چنان تأکید کرد که طالبان در حال مذاکره در مورد حقیقه با مقامات ایران است.	هیرمند

۲-۵. دیدگاه کارگزاران افغان در مناسبات هیدروپلیتیک با ایران

مطالعه تاریخ برای شناخت و درک منش حکمرانی خوب منابع آب مشترک، مهم است. فهم تاریخ برای سیاست‌گذاری مناسب منابع آب الزامی است. سیاست‌گذار باید فهم تاریخی دقیقی از مسائل گذشته و پیش روی داشته باشد. استفاده از تجارب و دستاوردهای امنیتی و اجتماعی پیشینیان می‌تواند سیاست‌گذار را به سرمنزل مقصود برساند. سیاست‌گذاری صحیح در عرصه مناسبات آبی و مطالعات هیدروپلیتیک مستلزم شناخت وقایع و رویدادهای گذشته است.

با تحلیل جدول ۲، دیدگاه کارگزاران افغان در سه دوره تاریخی قابل ردیابی است: ۱. دوره شاهی؛ در این دوره کارگزاران افغان بر سر تقسیم منابع آب با دولت ایران به توافق رسیدند و قرارداد ۱۳۵۱ بین آن‌ها به امضا رسید. یافته‌ها گویای آن هستند منابع آب شرق ایران در این دوره تأمین می‌شد؛ ۲. دوره جمهوری اسلامی افغانستان؛ در دوره جمهوری کارگزاران افغان با تأکید بر نیاز افغانستان به منابع آب برای توسعه و خشکسالی‌های پیاپی، حقایق ایران را نادیده گرفتند و دوره قبل را به دلیل قرارداد ۱۳۵۱ محکوم کردند؛ ۳. دوره امارت اسلامی؛ در دوره طالبان کارگزاران افغان حقایق ایران را پذیرفتند و بارها درباره مذاکره با دولت ایران درباره حقایق ایران سخن گفتند، اما با گذشت چند سال از حکومت طالبان هنوز حقایق ایران به ایران واگذار نشده است. در این راستا عوامل مؤثر بر دیدگاه کارگزاران افغان در طول زمان در مناسبات هیدروپلیتیک با ایران به شرح ذیل شناسایی شد:

۱-۲-۵. بررسی سیستمی عوامل مؤثر بر دیدگاه کارگزاران افغان در مناسبات هیدروپلیتیک با ایران

تفکر سیستمی به بررسی پدیده‌ها از طریق ارتباط اجزای یک سیستم با یکدیگر می‌پردازد و در پی یافتن پاسخ به این سؤال است که چگونه ساختار یک سیستم بر رفتار سیستم تأثیر می‌گذارد و به این نتیجه می‌رسد که ارتباطات داخلی در سیستم باعث می‌شود ساختاری پدید آید که در نتیجه آن کل سیستم از خود رفتاری منطبق با این ارتباط بروز دهد. مناسبات هیدروپلیتیک افغانستان با ایران یک سیستم در نظر گرفته می‌شود. در این باره، عوامل مؤثر بر دیدگاه کارگزاران افغان در مناسبات هیدروپلیتیک با ایران در قالب شش زیرسیستم شناسایی، اجزای این زیرسیستم‌ها تدوین و ارتباط آن‌ها با یکدیگر در قالب مدل و با استفاده از نرم‌افزار Vensim شبیه‌سازی شد. سرانجام پس از مشخص شدن عناصر هر زیرسیستم و ارتباط آن‌ها با یکدیگر، ارتباط و تأثیر و تأثر متقابل شش زیرسیستم و عناصر آن‌ها بر هم در قالب شماتیک نهایی به‌عنوان سیستمی واحد به تصویر کشیده شد.

۲-۲-۵. عوامل مؤثر بر دیدگاه کارگزاران افغان در مناسبات هیدروپلیتیک با ایران

عوامل مؤثر بر دیدگاه کارگزاران افغان در مناسبات هیدروپلیتیک با ایران در طول زمان (برگرفته از جدول ۲) شناسایی و در قالب دو پرسش‌نامه محقق ساخته تنظیم و در اختیار خبرگان افغان قرار گرفت. پرسش‌نامه‌های تکمیل شده توسط

مدل‌های FARAS و FBMW رتبه‌بندی شد. در ابتدا چهار مؤلفه اصلی با مدل FARAS رتبه‌بندی شد (جدول ۳) که مؤلفه طبیعی - زیست‌محیطی با وزن نهایی ۰/۴۳۸ مؤثرترین مؤلفه و عوامل هر زیر مؤلفه‌ها با مدل FBMW رتبه‌بندی شدند و در نهایت با نرم‌افزار Vensim به تصویر کشیده شدند.

جدول ۳. مقدار تابع بهینگی و درجه مطلوبیت هر مؤلفه اصلی با مدل FARAS

	اجتماعی- فرهنگی			سیاسی- حقوقی			اقتصادی- فنی			طبیعی- زیست محیطی		
	α	β	γ	α	β	γ	A	β	γ	α	β	γ
$\otimes S$	۰/۱۹۶	۰/۹۵	۰/۲۰۵	۰/۱۷۳	۰/۹۵	۰/۱۹۵	۰/۲۰۸	۰/۲۲۸	۰/۲۰۰	۰/۲۲۹	۰/۲۳۸	۰/۲۰۶
S_j	۰/۲۲۵			۰/۰۸۵			۰/۱۷۳			۰/۱۹۵		
K_j	۰/۳۲۶			۰/۱۸۵			۰/۴۰۶			۰/۴۳۸		

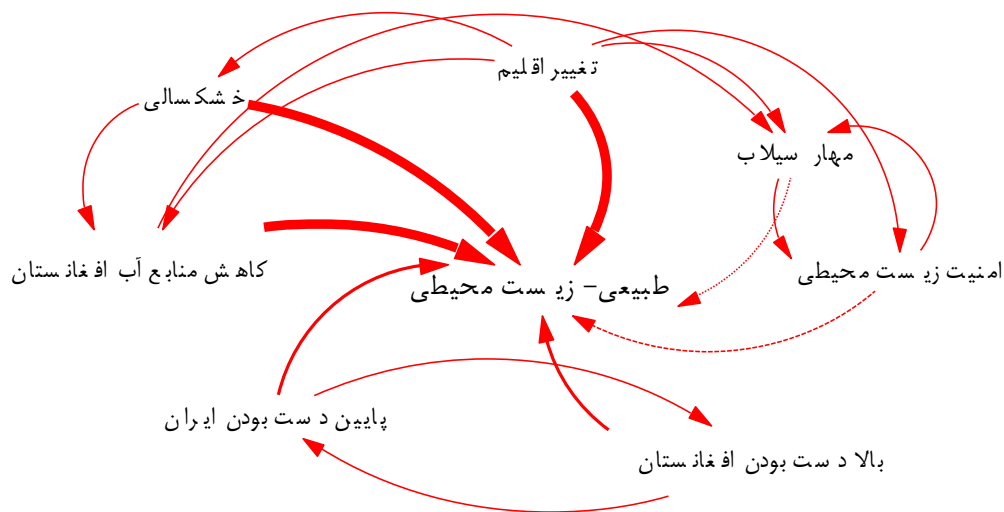
جدول ۴. رتبه‌بندی عوامل تأثیرگذار بر بحران آب در مناسبات هیدروپلیتیک افغانستان با مدل FBMW

رتبه	وزن نهایی عوامل	وزن عوامل	علامت اختصاری	عوامل تأثیرگذار	وزن مؤلفه اصلی	مؤلفه اصلی
۳	۰/۰۷۸	۰/۲۴۹	X1	کاهش منابع آب افغانستان	۰/۴۳۸	طبیعی - زیست محیطی
۲	۰/۰۹۱	۰/۲۸۴	X2	تغییر اقلیم		
۶	۰/۰۵۰	۰/۱۶۰	X3	امنیت زیست‌محیطی		
۵	۰/۰۵۸	۰/۱۸۵	X4	بالادست بودن افغانستان		
۴	۰/۰۶۶	۰/۲۰۸	X5	پایین دست بودن ایران		
۷	۰/۰۴۲	۰/۱۳۸	X6	مهار سیلاب		
۱	۰/۰۹۹	۰/۳۰۹	X7	خشکسالی		
۲	۰/۰۳۹	۰/۲۱۱	X9	نیاز افغانستان به منابع آب برای توسعه	۰/۴۰۶	اقتصادی - فنی
۵	۰/۰۶۲	۰/۱۸۲	X10	تأمین بنزین افغانستان		
۱	۰/۰۷۹	۰/۲۲۹	X11	توسعه کشاورزی		
۴	۰/۰۶۶	۰/۱۸۵	X12	ضعف اطلاع‌رسانی در زمینه بحران آب به مردم		
۳	۰/۰۷۱	۰/۲۰۸	X13	مدیریت منابع آب		
۶	۰/۰۵۹	۰/۱۸۱	X14	احداث خط راه آهن		
۷	۰/۰۵۶	۰/۱۷۴	X15	احداث بزرگراه هلمند		
۱۱	۰/۰۴۸	۰/۱۶۰	X16	استفاده رایگان از چابهار		
۱۰	۰/۰۴۳	۰/۱۶۵	X17	توسعه غرب افغانستان		
۹	۰/۰۴۸	۰/۱۶۷	X18	توسعه صنعت		
۸	۰/۰۵۱	۰/۱۷۱	X19	توسعه برق		
۴	۰/۰۷۳	۰/۱۸۸	X20	مداخله کشورهای غربی و آمریکا		

رتبه	وزن نهایی عوامل	وزن عوامل	علامت اختصاری	عوامل تأثیرگذار	وزن مؤلفه اصلی	مؤلفه اصلی
۳	۰/۷۷	۰/۱۹۵	X21	نوع حاکمیت	۰/۱۸۵	سیاسی - حقوقی
۵	۰/۰۶۹	۰/۱۷۵	X22	چالش‌های معاهده ۱۳۵۱		
۶	۰/۰۶۸	۰/۱۷۰	X23	نبود یا ضعف مکانیسم‌های حل اختلاف و اجرای معاهدات آبی بین دو کشور		
۷	۰/۰۶۳	۰/۱۶۰	X24	امتیاز گرفتن در قبال آب		
۱	۰/۰۸۷	۰/۲۱۸	X25	سیاسی کردن هیدروپلیتیک افغانستان		
۲	۰/۰۸۳	۰/۲۰۸	X26	حل مسائل آبی از راه دیپلماسی	۰/۳۲۶	اجتماعی - فرهنگی
۱	۰/۱۹۷	۰/۲۲۵	۷X2	حیثیتی بودن منابع آب برای مردم افغانستان		
۵	۰/۰۸۴	۰/۱۹۵	۸X2	ملت‌سازی		
۴	۰/۰۸۱	۰/۱۸۸	۹X2	نقش نمادین سد سلما		
۲	۰/۹۵	۰/۲۱۹	X31	هویت‌یابی		
۳	۰/۰۹۰	۰/۲۰۹	X32	ایجاد هم‌بستگی بین مردم افغانستان		
۷	۰/۰۷۵	۰/۱۹۰	X33	مهاجرت‌های داخلی		
۶	۰/۰۸۰	۰/۱۹۳	X34	دیدگاه دینی و عقیدتی مردم افغانستان		

۳-۲-۵. عوامل طبیعی - زیست محیطی

عوامل طبیعی (جغرافیایی) از عوامل تأثیرگذار بر مناسبات هیدروپلیتیک کشورهای ساحلی هستند. موقعیت جغرافیایی کشورهای ساحلی تعیین‌کننده است. در وضعیت جغرافیایی محض، کشور بالادست قدرتمندتر است (Dinar, 2014: 116). از دیگر سو، از آنجا که امنیت آب و هوا و امنیت منابع آب با یکدیگر درهم تنیده هستند، بازتاب‌های دگرگونی اقلیم بر منابع آب، مهم و نگران‌کننده است. همچنین پایداری و سلامت بنیادهای زیستی متأثر از بهره‌برداری بی‌رویه و دست‌اندازی گسترده انسان در طبیعت به شدت تهدید می‌شود. در بررسی مناسبات هیدروپلیتیک رودهای مرزی و مشترک، این جمله دالبی که «بعاد زیست‌محیطی ژئوپلیتیک و رابطه انسان و طبیعت بازنگری شود» (Dalby, 2003: 5074) مهم نمود می‌یابد. در جدول ۴ عوامل طبیعی - زیست‌محیطی شناسایی و رتبه‌بندی شده و در شکل ۱ به تصویر کشیده شده است. در این شکل و شکل‌هایی که در ادامه می‌آید، ضخامت خطوط نشان‌دهنده میزان اهمیت عوامل از دیدگاه خبرگان افغان است.

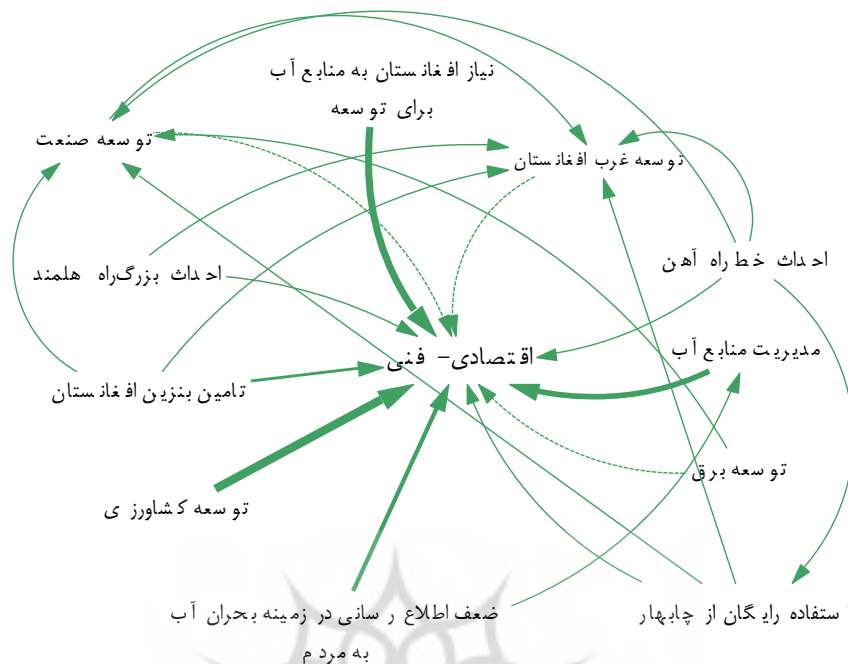

شکل ۱. شماتیک عوامل طبیعی - زیست محیطی تأثیرگذار بر مناسبات هیدروپلیتیک افغانستان با ایران از دیدگاه کارگزاران افغان

۴-۲-۵. عوامل اقتصادی - فنی

پژوهش‌های بسیاری به بررسی و واکاوی عوامل اقتصادی در تخصیص و مدیریت منابع آب مشترک پرداخته‌اند (Zhou et al., 2015: 965; Yu & Lu, 2018:159; Solgi et al., 2020: 2630). برای نمونه (Madani et al., 2011: 1) با مطالعه موردی روی رودخانه نیل نشان دادند که مناقشه در این حوضه با نگرش به عوامل اقتصادی قابل حل است.

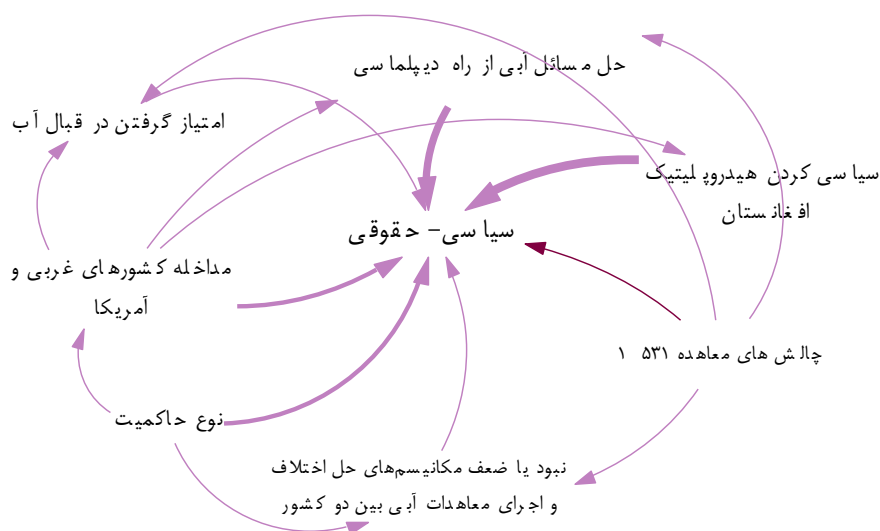
همچنین فناوری، بخشی از مجموعه روابط، روش‌ها، دانش، پویایی‌های بیوفیزیکی انسان و اشیاست که در مناسبات هیدروپلیتیک کشورها نقش بسزایی دارد. از آنجا که پیوند قوی بین فناوری و حکومت‌داری وجود دارد (Obertreis et al., 2016: 68). قدرت چیزی نیست که تنها در اختیار کنشگران انسانی باشد، بلکه به‌عنوان نیرویی دیده می‌شود که از آن طریق ارتباط بین کنشگران انسانی و غیرانسانی اعمال می‌شود. در جدول ۴ عوامل اقتصادی - فنی شناسایی و رتبه‌بندی شده و در شکل ۲ به تصویر کشیده شده است.

شکل ۲. شمایک عوامل اقتصادی - فنی تأثیرگذار بر مناسبات هیدروپلیتیک افغانستان با ایران از دیدگاه کارگزاران افغان

۵-۲-۵. عوامل سیاسی - حقوقی

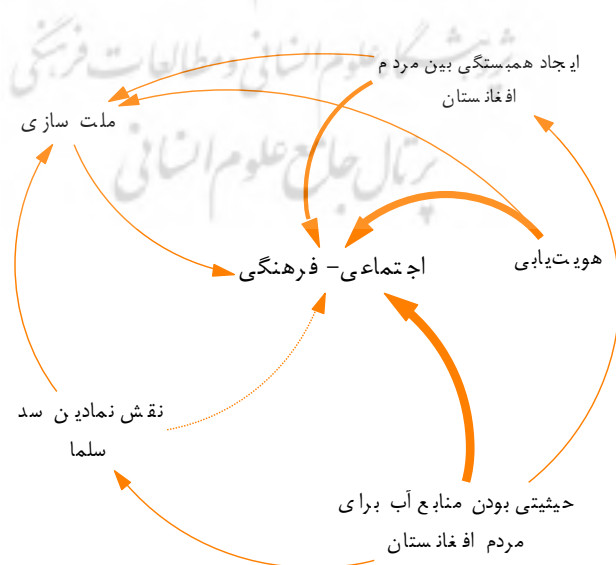
علم هیدروپلیتیک که توسط گروه تحقیقات آب لندن توسعه داده شد به درهم‌تنیدگی آب با سیاست اشاره دارد (Zeitoun & Warner, 2006: 436). از دید آماری، عامل سیاسی اهرم مهمی برای دستیابی به توافق‌نامه‌های همکاری در مناسبات هیدروپلیتیک است. عامل سیاسی برای کشورهای ساحلی حوضه آبریز این امکان را فراهم می‌آورد تا دستاوردهای سیاسی معتبری به دست دهند تا زبان‌های برخاسته از دیگر عوامل مؤثر بر مناسبات هیدروپلیتیک را فرو بکاهند. در کنار عامل سیاسی، حقوق بین‌الملل انعطاف‌پذیری مذاکرات بر سر آب‌های فرامرزی را افزایش می‌دهد. در جدول ۴ عوامل سیاسی - حقوقی شناسایی و رتبه‌بندی شده و در شکل ۳ به تصویر کشیده شده است.

شکل ۳. شماتیک عوامل سیاسی - حقوقی تأثیرگذار بر مناسبات هیدروپلیتیک افغانستان با ایران از دیدگاه کارگزاران افغان

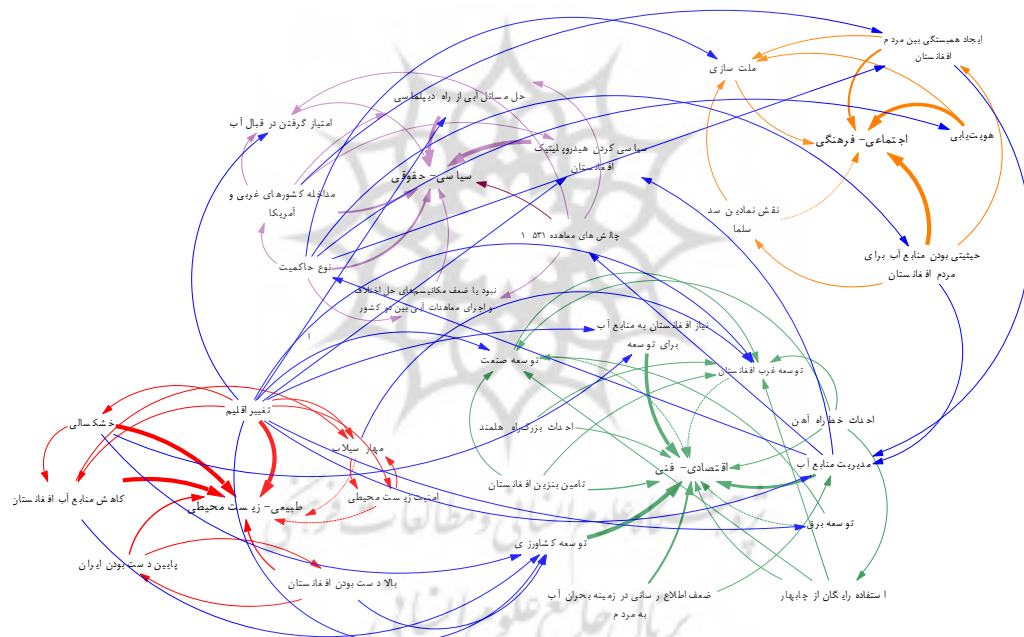
۶-۲-۵. عوامل اجتماعی - فرهنگی

عوامل اجتماعی - فرهنگی به عنوان محرک‌هایی شناخته می‌شوند که به احتمال زیاد بر پویایی مناسبات هیدروپلیتیک کشورها تأثیرگذار هستند. عوامل اجتماعی به همراه پیشینه فرهنگی کشورها بر مناسبات کشورها یا بازیگرانی که منابع آب را به اشتراک می‌گذارند، تأثیرگذار است (Zeiton et al., 2011: 160; Bernauer et al., 2012: 531; Obtreis et al., 2016: 68). در جدول ۴ عوامل اجتماعی - فرهنگی شناسایی و رتبه‌بندی شده و در شکل ۴ به تصویر کشیده شده است.

شکل ۴. شماتیک عوامل اجتماعی - فرهنگی تأثیرگذار بر مناسبات هیدروپلیتیک افغانستان با ایران از دیدگاه کارگزاران افغان

۳-۵. تحلیل سیستمی عوامل تأثیرگذار بر دیدگاه کارگزاران افغان در مناسبات هیدروپلیتیک با ایران
 پیوستگی چهار زیرسیستم طبیعی - زیست محیطی، اقتصادی - فنی، سیاسی - حقوقی و اجتماعی - فرهنگی موجب پدید آمدن سیستم نهایی برای شکل گیری دیدگاه کارگزاران افغان در مناسبات هیدروپلیتیک با ایران است. همان گونه که در شکل ۵ نشان داده شده است عوامل هر زیرسیستم افزون بر اینکه در درون هر زیرسیستم می توانند بر یکدیگر تأثیر بگذارند و از هم تأثیر بپذیرند این عوامل با هم نیز ارتباط متقابل و سیستمی دارند، به گونه ای که عوامل هر زیرسیستم با عوامل دیگر زیرسیستمها ارتباط متقابل و دو سویه دارد. بنابراین، عوامل هر یک از زیرسیستمها به صورت مستقیم و غیرمستقیم بر هم (همان زیرسیستم) و عوامل دیگر زیرسیستمها، تأثیرگذار است. این سیستم یک سیستم باز است و عوامل تشکیل دهنده آن طی زمان تغییر می کند.

شکل ۵. شماتیک سیستم نهایی عوامل تأثیرگذار بر دیدگاه کارگزاران افغان در مناسبات هیدروپلیتیک با ایران

۶. نتیجه گیری

افغانستان تحفه هندوکش است و قرن هاست که بقای این سرزمین وابستگی بنیادی به رودهایی دارد که از رشته کوه هندوکش سرچشمه می گیرند. در این میان، نزدیک به نیمی از جمعیت افغانستان در کرانه رودخانه های هیرمند و هری رود ساکن هستند که حوضه آبریز مشترک آبی با کشورهای ایران و ترکمنستان به شمار می روند. طی چند دهه

گذشته دولت افغانستان که بالادست دو رود یادشده قرار دارد، سدها و بندهای بسیاری روی این دو رود و سرشاخه‌های آن‌ها بنا کرده که بازتاب چنین اقدامی کاهش فزاینده آب ورودی به ایران بوده است. این در حالی است که پایداری زیست و معیشت بخش کلانی از جمعیت و سکونتگاه‌های ایران در شمال خاوری تا خاور این کشور به این رودها وابسته بوده‌اند. موقعیت بالادستی کشور افغانستان در حوضه رودهای یادشده به همراه کوشش قلمروداران افغان جدای از نگرش ایدئولوژیک و گرایش سیاسی طی چندین دهه گذشته معطوف به فراهم‌سازی فزاینده منابع آب مورد نیاز بیشینه جمعیت عمدتاً روستایی این کشور بوده است. این در حالی است که افغانستان فقط در حوضه رود هیرمند در قالب معاهده ۱۳۵۱ هیرمند متعهد به گسیل آب به ایران است. اما طی همین مدت نیز ارسال همین آب درگیر بازدارنده‌های اجرایی بسیاری بوده و ایران اعلام کرده است که حقابه این کشور از سوی مقامات افغان رعایت نمی‌شود. مقامات افغان نیز در دوره‌های مختلف سیاسی این کشور در برابر حقابه ایران رویکردهای مختلفی از همراهی تا نفی حقابه ایران را در پیش گرفته‌اند. یافته‌های پژوهش نشان داد که در دوره‌های حاکمیت نظام شاهی، جمهوری و امارت اسلامی سیاست‌گذاران و کارگزاران افغان به موضوع آب در حوضه غرب کشور (هیرمند و هریرود) نگرش‌ها و برداشت‌های همسان و همگونی نداشته‌اند. دوره شاهی که جمعیت محدود و نیازهای آبی کشور پایین بود دوران پرستاوردی در عرصه مدیریت منابع آب و اجرایی نبود و بیشتر برنامه‌های که در این دوره تدوین شده بود بعدها در دوره جمهوری جنبه عملی به خود گرفت. نگاه کارگزاران و سیاست‌گذاران این دوره بر سر آب رودهای هیرمند و هریرود، رویکردی کلی به آب حوضه غرب بود. کارگزاران این دوره در پی گفت‌وگو با ایران درباره حقابه هیرمند بودند، ایران را به داشتن حقابه در حوضه هیرمند محق می‌دانستند. از دیگر سو، وضعیت آن دوره متفاوت با وضعیت کنونی افغانستان بود؛ بدین معنا که جمعیت کم و نیازهای آبی نیز محدود بود. وضعیتی که سبب شد قلمروداران افغانستان با ایران به یک توافق کلی دست یابند. هر چند پیشینه مذاکره دو کشور بر سر هیرمند و تداوم آن تا سال ۱۳۵۱ش (سال امضای معاهده هیرمند) به ۱۸۷۳ م بر می‌گشت. مجموع شرایط یادشده باعث شد که واپسین توافق نامه آبی دو کشور در سال ۱۳۵۲ در مجلس دو کشور به تصویب نهایی برسد. در دوره جمهوری نگاه و دیدگاه سیاست‌گذاران افغان در حوضه آبی هیرمند و هریرود، متفاوت با دوره شاهی بود. در این دوره، کارگزاران با نقد توافق نامه سال ۱۳۵۲ دو کشور ایران و افغانستان، دولت شاهی وقت را مقصر دانسته و به خیانت ملی محکوم کردند. کارگزاران این دوره با این ذهنیت که «آب ما آبروی ما و آب ما عزت ماست» بر این باور بودند که ایران هیچ‌گونه حقابه‌ای در حوضه آبی هیرمند و هریرود ندارند و رودخانه هیرمند رودخانه داخلی است و ایران باید در برابر آب امتیاز بدهد و از دادن هرگونه امتیاز و دادن حقابه به ایران خودداری کردند. این ذهنیت درست همزمان با دورانی است که رشد پرشتاب جمعیت و گسترش زمین‌های کشاورزی رخ داد. از این رو، سدها و بندهای متعددی روی هیرمند و هریرود بنا شد و خشک‌سالی‌های پیاپی نیز مزید بر علت شده بودند که به تشدید تنش‌های آبی میان دو کشور انجامید. با به قدرت رسیدن امارت

اسلامی، دیدگاه رهبران و کارگزاران جدید امارت اسلامی، متفاوت با دو دوره قبلی بوده و حاضر به پذیرش حقایق ایران در حوضه هیرمند، و خواهان عملی شدن این موافقت‌نامه شدند، اما در عمل در مدتی که از حاکمیت امارات اسلامی می‌گذرد رهاسازی آب به سوی ایران درگیر محدودیت‌های فنی، سیاسی و تفسیری بسیاری شده است. به‌سختی، ادراک محیطی کارگزاران افغان جدای از ایدیولوژی حاکم در مذاکره نکردن و آب ندادن همراهی بیشتری داشته‌اند تا پذیرش حقایق ایران. حتی زمانی نیز که حقایق پذیرفته شده کوشش کارگزاران معطوف به واگذار نکردن حقایق بوده است. این وضعیت درباره هیرمندی است که معاهده‌ای بر سر آن بسته شده است. درباره هیررود نیز به‌نظر می‌رسد که به قرارداد و معاهده نخواهد انجامید و ابزاری برای کسب امتیاز از ایران خواهد بود. مؤلفه‌های اقتصادی - فنی، طبیعی - زیست محیطی، سیاسی - حقوقی، اجتماعی - فرهنگی و عوامل تشکیل‌دهنده این مؤلفه‌ها به ادراک محیطی کارگزاران افغان در مناسبات هیدروپلیتیک با ایران در طول زمان جهت داده است.

تشکر و قدردانی

بدین وسیله از دانشگاه خوارزمی و خبرگان پژوهش که ما را در انجام این پژوهش یاری کردند، صمیمانه قدردانی و تشکر می‌کنیم.

تأییدیه‌های اخلاقی

موردی توسط نویسندگان گزارش نشد.

تعارض منافع

موردی توسط نویسندگان گزارش نشد.

سه‌م نویسنندگان

نویسنده اول (۳۳ درصد)، نویسنده دوم (۳۳ درصد)، نویسنده سوم (۳۳ درصد)

منابع مالی و حمایت‌ها

این مقاله حامی مالی نداشته است.

References

- Ahmadi A., Noorali, H., Campana, M., & Barroudi, M. (2023). Analyzing the hydropolitical tensions of the Hirmand/Helmand River through the evaluation of land use changes using the SVM method. *Human Geography Research*, 55, 225 - 243. [10.22059/JHGR.2023.342511.1008486](https://doi.org/10.22059/JHGR.2023.342511.1008486). [In Persian].
- Amini, A., Jafari, H., Malekmohammadi, B. & Nasrabadi, T. (2021).

Transboundary Water Resources Conflict Analysis Using Graph Model for Conflict Resolution: A Case Study—Harirud River. *Discret. Dyn. Nat. Soc.*, 1720517, 1- 12. <https://doi.org/10.1155/2021/1720517>.

- Bernauer T., Bohmelt, T., Buhaug H., Gleditsch N P., Tirbaldos T., Weibust E.B. & Wischnath G., Water related intrastate conflict & cooperation (WARICC): A new event database. *International interactions*, 38, 529- 545. 2012. <https://doi.org/10.1080/03050629.2012.697428>
- Cetin, M. (2020). Agricultural water use. *Water resources of Turkey*, 257 -302. https://doi.org/10.1007/978-3-030-11729-0_9.
- Chen, B., Han, M. Y., Peng, K., Zhou, S. L., Shao, L., Wu, X. F., & Chen, G. Q. (2018). Global land -water nexus: Agricultural land & freshwater use embodied in worldwide supply chains. *Science of the Total Environment*, 613, 931 -943. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2017.09.138>.
- D’Odorico, P., Chiarelli, D. D., Rosa, L., Bini, A., Zilberman, D., & Rulli, M. C. (2020). The global value of water in agriculture. *Proceedings of the national academy of sciences*, 117, 21985 -21993. <https://doi.org/10.1073/pnas.2005835117>.
- Dalby, S. (2003). Environmental insecurities: geopolitics, resources & conflict. *Economic & political weekly*, 38(29), 5073 -5079.2003. <https://www.jstor.org/stable/4414345>.
- Dinar, S. (2014). The geographical dimensions of hydro politics: international freshwater in the Middle East, North Africa, & central Asia. *Eurasian geography & economics*, 53, 115 -142. <https://doi.org/10.2747/1539-7216.53.1.115>.
- Dombrowsky, I. (2009). Revisiting the potential for benefit sharing in the management of Trans -boundary Rivers. *Water Policy*, 11(2), 125–140. <https://doi.org/10.2166/wp.2009.020>.
- Elhance, A.P. (1999). Hydro politics in the third world: conflict & cooperation in international river basins. US Institute of Peace Press: Washington DC.
- Hajihosseini M., Hajihosseini, H., Morid S., Delavar, M., & Booij, M. J. (2020). Impacts of land use changes & climate variability on transboundary Hirmand River using SWAT. *Journal of Water & Climate Change*, 11(4), 1695- 1711. <https://doi.org/10.2166/wcc.2019.100>.
- Kaviani Rad, M., Tak Rosta, M., & Aftabi, Z. (2023). Explaining the Future Scenarios of Hydro Political Relations between Iran & Afghanistan in Common Water Resources with Emphasis on the Hirmand River. *Iranian Journal of Public*

Policy, 9(4), 47- 63. . [In Persian]

- Kaviani Rad, M, Hydropolitical relations between Iran & Afghanistan, *Strategic Studies Quarterly*, 2(28), 337- 358. 2005. [20.1001.1.17350727.1384.8.28.5.9](https://doi.org/10.1001.1.17350727.1384.8.28.5.9) . [In Persian].
- Kaviani- Rad M. (2023). *hydropolitics of strains & approaches*, second edition, Tehran: Research Institute of Strategic Studies. [In Persian].
- Kavianirad M., Mottaghi, A., & Aref, M. R. (2017). Explanation of the Rivalry Constructs at Iran's, South East. *Geography (Regional Planning)*, 7(28), 203 -216. [20.1001.1.22286462.1396.7.4.14.0](https://doi.org/10.1001.1.22286462.1396.7.4.14.0). [In Persian].
- Kaviani- Rad, M. (2019). *Hydropolitics of Afghanistan, the future study of hydropolitical relations between Iran & Afghanistan in the Harirud watershed*. Tehran: Strategic Studies Research Institute. [In Persian].
- Loodin, N., & Warner, J. (2022). A review of hydro- hegemonic dynamics on the transboundary Harirud River Basin: 2001–present. *Water*, 14, 3442. <https://doi.org/10.3390/w14213442>.
- Madani, K., Rheinheimer, D., Elimam, L., & Connell- Buck, C. (2011). A game theory approach to understanding the Nile River Basin conflict. *A Water Resource” Festschrift in Honor of Professor Lars Bengtsson, Division of Water Resources Engineering*, 97(1), 97-114.
- Mianabadi, H., & Ghoreishi, S. Z. (2024). Understanding the complexity of hydropolitical arrangements in the Hirmand transboundary river basin. *Journal of Iranian Water Engineering Research*, 2(3), 53 -77. [In Persian].
- Moradi Tadi, M. R. (2017). A look at the process of politicization of water. *Research Quarterly of Interdisciplinary Studies in Humanities*, 9(4), 71- 90. <https://doi.org/10.22631/isih.2017.1981.2512> [In Persian].
- Nagheeby, M., & Warner, J. (2020). The 150- year itch: Afghanistan- Iran hydropolitics over the Helmand/Hirmand River. *Water Alternatives*, 15(3), 551 -573. <http://www.water-alternatives.org/>
- Nagheeby, M., & Warner, J. (2018). The geopolitical overlay of the hydropolitics of the Harirud River Basin. *International Environmental Agreements: Politics, Law & Economics*, 18(6), 839- 860. <https://doi.org/10.1007/s10784-018-9418-9860>.
- Obertreis, J., Mollinga, P., & Bichsel, C. (2016). Water, infrastructure & political rule: introduction to the special issue. *Water alternatives*, 9(2), 168 -181. www.water-alternatives.org

- Pfister, S., Bayer, P., Koehler, A., & Hellweg, S. (2011). Projected water consumption in future global agriculture: Scenarios & related impacts. *Science of the total environment*, 409(20), 4206–4216. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2011.07.019>
- Rai, S. P., Wolf, A. T., Sharma, N., & Tiwari, H. (2016). Hydropolitics in transboundary water conflict & cooperation. In *River system analysis & management* (pp. 353–368). Singapore: Springer Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-10-1472-7_19.
- Rossi, R. (2019), Irrigation in EU agriculture EPRS (European Parliamentary Research Service).at: <https://www.europarl.europa.eu/pdf>.
- Sadeghi, S. Sh. (2016). Hydropolitics & National Security (Case Study: Persian Gulf Countries), *Strategy Quarterly*, 25(81), 117–144. [20.1001.1.10283102.1395.25.4.3.9](https://doi.org/10.1007/978-981-10-1472-7_19). [In Persian].
- Sadoff, C.W., & Grey, D. (2002). Beyond the river: the benefits of cooperation on international rivers. *Water Policy*, 4(5), 389–403, 2002 [https://doi.org/10.1016/S1366-7017\(02\)00035-1](https://doi.org/10.1016/S1366-7017(02)00035-1).
- Solgi, M., Bozorg Haddad, O., & Lojiciga, H. A. (2020). A multi objective optimization model for operation of intermittent water distribution networks. *Water supply*, 20(7), 2630–2647. <https://doi.org/10.2166/ws.2020.159>.
- Stahl, K. (2005). Influence of hydro climatology & socioeconomic conditions on water-related international relations. *Water International*, 30(3), 270–282. <https://doi.org/10.1080/02508060508691868>.
- Thomas, V., & Warner, J. (2015). Hydropolitics in the Harirud/Tejen river basin: Afghanistan as hydro-hegemon? *Water International*, 40(4), 593–613. <https://doi.org/10.1080/02508060.2015.1059164>
- Turton, A., & Henwood, R. (Eds.). (2002). *Hydropolitics in the developing world: A Southern African perspective*. Iwmi.
- Worldometer (2025), <https://www.worldometers.info/fa>
- Yu, S., & Lu, H. (2018). An integrated model of water resources optimization allocation based on projection pursuit model–Grey wolf optimization method in a transboundary river basin. *Journal of Hydrology*, 559, 156–165. <https://doi.org/10.1016/j.jhydrol.2018.02.033>.
- Zeitoun, M., & Warner, J. (2006). Hydro-hegemony—a framework for analysis of Transboundary water conflicts. *Water policy*, 8(5), 435–460. <https://doi.org/10.2166/wp.2006.054>.

- Zeitoun, M., Mirumachi, N., & Warner, J. (2011). Transboundary water interaction II: The influence of 'soft'power. *International Environmental Agreements: Politics, Law & Economics*, 11(2), 159 -178. <https://doi.org/10.1007/s10784-010-9134-6>.
- Zhou, Y., Guo, S., Xu, C. Y., Liu, D., Chen, L., & Wang, D. (2015). Integrated optimal allocation model for complex adaptive system of water resources management (II): Case study. *Journal of Hydrology*, 531, 977 -991. <https://doi.org/10.1016/j.jhydrol.2015.10.043>.

